

КОНЦЕПЦІЯ КЛАСТЕРІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто поняття „кластер”, визначені учасники цього об'єднання. Проаналізована концепція кластерів, можливість кластеризації економіки держави, а також перший досвід України в застосуванні цієї концепції. Визначені переваги та потенційні бар'єри кластерного розвитку, встановлено роль фасилітатора.

A concept „cluster” is considered, the participants of this association have been determined. Conception of clusters, possibility of clusterization of the state economy, and also first experience of Ukraine in application of this conception have been analysed. Advantages and potential barriers of cluster development and the role of facilitator were set in the article.

В умовах сучасних світогосподарських відносин зростання конкурентоспроможності регіонів та держави має здійснюватись за рахунок впровадження ринкових механізмів, що компенсують різні деструктивні стихійні процеси. Це завдання має вирішуватись на основі гнучких форм кооперації, координації та інтеграції спільних дій окремих суб'єктів господарської діяльності. Для України на сучасному етапі питання підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку є одним з найактуальніших.

Як свідчить світовий досвід, значні зміни в організації виробництва як на національному, так і на міжнародному рівнях, сприяють створенню територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань – кластерів [1]. Кластерний розвиток економіки країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Зростаюча кількість досліджень у світі вказує, що географічна близькість відповідних економічних видів діяльності дає можливість для більш високого рівня продуктивності та інновацій. Кластери, тобто розташовані у безпосередній близькості кінцеві виробники, постачальники сировини, постачальники послуг, дослідницькі лабораторії, навчальні установи, та інші установи в зазначеній економічній галузі, є важливими рушійними факторами розвитку регіональної економіки.

Вивченню процесів формування територіально-виробничих комплексів в регіональному масштабі приділили свої наукові праці українські вчені Долішній М. [2, 3], Соколенко С. [4] та інші. Поряд із цим також доволі широко були досліджені питання щодо поширення науково-виробничої кооперації підприємств як в регіональному так і в міжнародному масштабі, зокрема вітчизняними вченими: Новицьким В. [5], Войновичем І. [6] та іншими. Значна кількість наукових праць присвячена проблемам корпоративного менеджменту, тут слід згадати його засновників: Берлі А. та Мінза Г., дослідження яких розвинені Портером М., Батнером У., Тобіним Д., Хесселем М. та іншими.

Метою цієї статті є оцінка та обґрунтування необхідності впровадження політики кластеризації економіки в Україні з урахуванням особливостей діяльності в регіонах і можливостей їх функціонування в рамках окремих промислових кластерів.

Концепція кластерів існує вже досить довго, „кластер” має різні значення в різних куточках Європи. Кластери варіюють від малих мереж малих і середніх підприємств (МСП) в обмежених географічних зонах до „мега-кластерів” в Данії або Фінляндії, що представляють величезну частину економіки. Концепція „кластеру” використовується у різноманітних бізнес-структурах: національній, регіональній; кластери, що виходять за межі кордонів, промислові або виробничі системи та інноваційні системи. Він також використовується у різноманітних цілях: підвищують конкурентоспроможність МСП, проводять допоміжні колективні дослідження, раціоналізують всю промисловість, впроваджують системи управління навколишнім середовищем.

Існує багато визначень, більшість з них поділяють ідею близькості, мережі та спеціалізації. Регіональні кластери є обмеженими географічними зонами з достатньо великим числом фірм та працівників у малому колі суміжних промислових секторів [7]. Концепція кластеру має на увазі критичну масу незвичайного успіху в окремих галузях. Найбільш вживаним визначення кластеру є визначення Майкла Портера: „Кластери – це географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов'язані спільними технологіями та навичками. Вони звичайно існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними. Кластери звичайно розміщуються в регіонах, а іноді – в окремому місті” [8]. Розенфельд підкреслює, що кластери повинні мати активні канали для бізнес-транзакцій, діалогу та комунікації. „Без активних каналів, навіть критична маса відповідних фірм не є місцевим виробництвом або соціальною системою і, таким чином, не функціонує як кластер”. Таким чином, більшість експертів визначають „кластер” як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, та мають спільні можливості або загрози. Учасники кластерів зображені на рис. 1.

В 1998 р. Україна вперше намагалась застосувати концепцію бізнес-кластерів. Ця концепція була

абсолютно новою для України в той час. Для того, щоб покращити концептуальні економічні та методологічні знання про кластери, їхній розвиток та управління, потрібно докласти багато зусиль до популяризації кластерної концепції. Українські кластери, що функціонують (в регіонах) такі: Хмельницький – одяг, будівельні матеріали, зелений туризм, Івано-Франківськ – туризм; декоративний текстиль; Черкаси – транспортні перевезення; Житомир – добування та переробка каменю; Одеса – виробництво вина; Харків – машинобудування; Рівне – деревообробка [9].

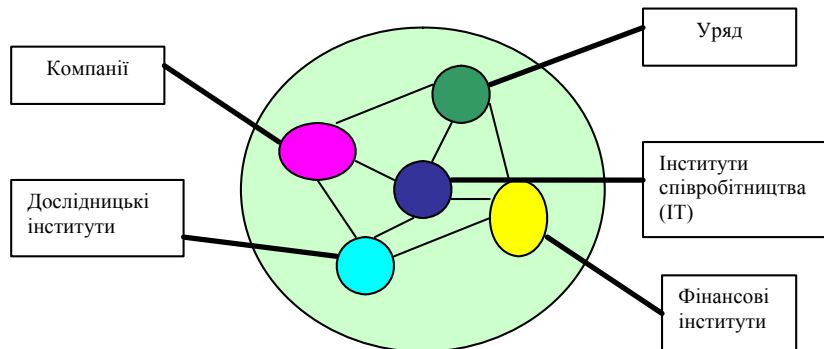

Рис. 1. Учасники кластерів

Перші спроби впровадження кластерної моделі в Україні були зроблені на Поділлі, на підприємствах Хмельницької області. Передусім, з метою експерименту. Формування сучасних партнерських відносин „влада–бізнес–наука, освіта” виявилось далеко не простою справою, початок якої було покладено ще в 1997 р., тобто в часи нестабільності світової економіки та дефолта в Росії. Досвід розвитку цих кластерних ініціатив спочатку на Поділлі, потім в Прикарпатті, Поліссі, Севастополі, Полтаві та в інших регіонах підтвердив перспективність і ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції формування нової виробничої системи – кластерів. Дійсно настав час врахувати, що в умовах епохи глобалізації почався активний розвиток регіональної спеціалізації, що базується на гео економічних і системних перевагах, які дають можливість на базі кластерів (тобто мережі підприємств) освоювати нові технології, і на регіональному рівні здійснювати діяльність, що помітна в глобальному масштабі.

Кластеризація економіки – це дуже динамічний процес. Кластерна модель виробництва стала сьогодні дуже популярною. Останні 20 років ознаменувались постійно зростаючою боротьбою держав за підвищення своєї конкурентоспроможності. Фактично, головним завданням кожної держави в ринковій економіці в сучасних умовах стала мобілізація зусиль на збільшення своїх конкурентних переваг. Щоб цього досягти більшість країн світу використовує кластерну модель виробництва. Для цього країни розробляють стратегію і виконують програми кластеризації своєї економіки. На мапі Європи лише Україна не має національної стратегії і програми кластеризації своєї економіки [10].

Слід зазначити, що в Україні в цілому сформовано законодавство, яким визначено організаційно-правові форми об'єднань підприємств та наявні передумови для формування нових виробничих систем (кластерів) в різних сферах господарської діяльності, однак не сформульовано поняття "кластера", не визначено його види та заходи щодо створення кластерів в Україні. Для України кластеризація є одним із шляхів розбудови економіки та підтримки її на належному рівні в системі світових господарських відносин. Проблема полягає у тому, щоб шляхом структурної перебудови виробництва забезпечити координацію діяльності усіх ланок технологічного ланцюга і залучити великі фінансові ресурси з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів та держави, а також внутрішні та іноземні інвестиції, створити нові підприємства, сприяти інноваційному розвитку.

Попри зростаючий інтерес до нових виробничих систем та здійснену низку заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності України та її окремих регіонів, кількість кластерів в Україні збільшується повільно. Це обумовлено низкою факторів: відсутність нормативного визначення "кластера", його видів; відсутність достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів в Україні; недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи; невеликий досвід функціонування кластерів в Україні; відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів [1].

На сьогодні лише невелика кількість підприємств в Україні проходять або пройшли стадію неформальної кластеризації. Проте тільки усвідомлене створення кластерів дозволить в повній мірі використати та забезпечити конкурентні переваги кластерів [11]. Кластерний підхід дає підприємствам перевагу над більш ізольованими конкурентами. Він дає доступ до більшої кількості постачальників та послуг підтримки, адаптованих до вимог споживачів, до досвідченої та висококваліфікованої робочої сили, та до невідворотної передачі знань та навичок, що відбувається на зустрічах та при обговоренні бізнесу.

Кластерний підхід дає можливість компаніям фокусуватися на всьому, що вони знають та роблять найкраще, їм не потрібно робити речі, які вони не можуть зробити найкращим чином. Компанії також виграють від синергії. Компанії спроможні функціонувати у системі, можуть використовувати ресурси більш ефективно та колективно виробляти більше, ніж складає сума їхніх індивідуальних результатів. Серед усіх переваг кластерного підходу, найбільш важливим є доступ до інновацій, знань та «ноу-хау». В економіці на основі знань, яка визначається наукомісткими традиційними галузями та галузями, що виникають, – компанії шукають свою основну конкурентну перевагу в ідеях і талановитих кадрах, якої вимагає географічна близькість до кваліфікованих колег, найкращих постачальників, оцінюючих споживачів, висококваліфікованих людських ресурсів, досліджень та інструментів розвитку, а також лідерів галузі. Спеціальні знання галузі та «ноу-хау» акумулюються та розповсюджуються через підприємницькі сфери та інноваційні компанії. Кластерний підхід швидше дає компаніям інформацію про переваги в технологіях та зміни у вигодах покупців та споживачів. Невипадково, він зменшує витрати на транзакції [9].

Однак, розвиток кластерів не завжди є безпроблемним. Основною складністю, що його супроводжує, є те, що ймовірність успіху буде низькою для багатьох регіонів, якщо не всі етапи аналізу реалізовані та не оцінена виконуваність кластерних ініціатив. Потенційні ризики та бар'єри кластерного розвитку включають таке:

1. Важко обрати переможців. Заходи з підтримки кластерів мають визначати цільову галузь/фірми і надавати послуги та інфраструктуру, необхідну для забезпечення подальшого розвитку успішного бізнесу. Створення галузевої кластерної програми потребує глибоких знань регіону та його економічних проблем.

2. Дефіцити матеріальної інфраструктури. Дефіцити інфраструктури гальмують капітальні інвестиції.

3. Відсутність доступу до капіталу. Тривалість існування кластерів залежить від підприємницької та інноваційної спроможності місцевих працівників та компаній. Розвиток та комерціалізація нових ідей потребують ресурсів та капіталу. Але ринки капіталу часто надають перевагу компаніям Нової економіки, щоб зростати, компаніям з низькими технологіями та інноваційним центрам у більш віддалених місцях, які важко контролювати та яким важко сприяти.

4. Слабкі технологічно-інституціональні структури. Кластери залежать від регіональних установ в багатьох речах, які вони не можуть зробити самі, або отримати від інших компаній. Вони використовують регіональні установи для отримання інформації та допомоги в оновленні технологій, економічній освіті, торгівлі цінними паперами, та навчанні і тренінгах на всіх рівнях в своїх галузях.

5. Регіональна ізолюваність та обмеженість. Поки соціальний капітал є середовищем, що передає інформацію в межах кластеру, конкурентоспроможність дуже залежить від здатності імпортувати нову інформацію та ідеї з більших відстаней. Найбільш успішні кластери включають фірми-лідери, які є частиною світової мережі і отримують світові ринкові можливості, та винаймають людей, які активно беруть участь в міжнародних професійних асоціаціях та мережах.

6. Відсутність навичок та можливостей. Компанії не засновуватимуться або розширюватимуться в громадах, де рівень навичок є низьким та навчальні програми не відповідають потребам роботодавців. Навички, згідно з Джейн Якобс, складають «генофонд» успішної економіки.

7. Кластерні ієрархії. В багатьох місцях, де знаходяться привабливі промислові заводи, або де декілька компаній панують у кластері, малі компанії майже не мають користі від кластерів.

8. Компанії, що створили кластер пізніше, можуть не витримати конкуренції. Переваги учасників кластеру надають кластерам, створеним раніше, у порівнянні з перевагами над тими, хто прийшов пізніше і зімітував вже існуючий кластер. Кластери, створені першими, зберігають кошти, надають спеціалізовану інфраструктуру, інституціональну підтримку, та добре розвинуту мережу, що неможливо для нових або менших кластерів [12].

Важливим елементом кластерізації економіки держави є фасилітатор. Первинною роллю фасилітатора (організації, що сприяє кластерному розвитку) є допомога кластеру у процесі формування та мотивації потенційних членів кластеру до проведення спільної діяльності. Немає жодних обмежень щодо типу організації або особи, що виступатиме у ролі фасилітатора. Звичайно, агенції регіонального розвитку, промислові асоціації або регіональні органи влади ініціюють процес кластерного розвитку та виступають у ролі фасилітатора на початкових стадіях кластерного розвитку.

Типовою метою фасилітатора є збільшення місцевого економічного зростання шляхом стратегічного групування бізнесу, з особливою увагою на збільшенні спільного залучення на рівні кластеру. Очікується, що групи лідерів кластерів будуть сформовані та функціонуватимуть, та декілька мереж буде встановлено між меншими групами компаній. Фасилітатор сприятиме зростанню існуючих компаній та залученню нових компаній. Організація, що сприяє кластерному розвитку, будуватиме блоки з місцевих фірм та підтримуватиме їхню інфраструктуру, включаючи уряд, освітні ресурси та засоби дослідження і розвитку. Увага фасилітатора фокусується на генеруванні дій шляхом співробітництва та партнерства, а не на дослідженні, аналізі та написанні звітів. Таким чином, ключовою роллю уряду є довгострокове забезпечення ресурсами фасилітатора. Ця компанія/особа є граючим тренером, який є відповідальним у забезпеченні впровадження програми кластерного розвитку та підвищенні рівня ініціатив. Фасилітатор має

особисті навички вмотивування та надання основним зацікавленим сторонам кластеру повноважень; здатність будувати довгострокові відносини та мотивувати; гарні робочі знання діяльності основних зацікавлених сторін; знання кластерного процесу та ресурси для підтримання кластерних ініціатив; довіру та чесність; гнучкість, щоб брати участь у багатьох зустрічах, що відбуваються поза встановленим робочим часом [9].

Важливо, щоб на всіх етапах формування та розвитку кластеру більшість компаній-членів робили свій вклад у прийняття стратегічних та операційних рішень, таким чином забезпечуючи виключність кластерних ініціатив. Відповідальність та підтримання дієвих та активних контактів першочергово з фасилітатором, та з компаніями і особами, що відповідають за діяльність проектних груп.

Україна має дуже серйозний потенціал кластеризації, тобто сталого функціонування в системі взаємопов'язаних через кластери галузей, в т.ч. в напрямках: машинобудування, приладобудування, хімічної, легкої промисловості; біо- та нанотехнологій, створення нових матеріалів, інформаційних технологій; розвитку АПК і харчової індустрії, та інших.

Регіони, які сформували кластери, зможуть вирішити основну частину проблем, наприклад, кластери беруть на себе вирішення більшості соціальних проблем територій; кластери спрямовані на покращення інфраструктури регіону, в якому вони працюють; кластери забезпечують створення нових робочих місць; забезпечується зростання добробуту територій, де працюють кластери [13].

В сучасних умовах центральною складовою промислової політики країни має бути інноваційна концепція, яка спроможна сформувати нове технологічне ядро. Головним напрямом її має бути реалізація пріоритетних проектів розвитку на основі кластерної моделі виробництва. Україна має дуже серйозний потенціал кластеризації як у високих технологіях, так і традиційних напрямках. Необхідно прискорити розробку національної стратегії кластеризації, відповідних програм; визначити й створити головні структури по виконанню національних і регіональних кластерних ініціатив. Провести фундаментальні дослідження в напрямі визначення пріоритетів формування в Україні національних і регіональних інноваційних кластерів. Внести зміни в освітній процес в Україні з метою підготовки фахівців для кластерів, що формуються, в т.ч. через створення бізнес-інкубаторів для передпідготовки фахівців, які мають брати участь у розробці і функціонуванні перспективних мережевих структур.

Література

1. Концепція створення кластерів в Україні від 29.08.2008 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=121164.
2. Долішній М.І. Економічні проблеми розвитку виробництва та інноваційної діяльності / Долішній М.І. – Л. : Ін-т регіон. досліджень, 2000. – 583 с. – (Ін-т регіон. Досліджень НАН України).
3. Долішній М.І. Нові підходи до територіального управління / М.І. Долішній // Урядовий кур'єр. – 2002. – 26.02.
4. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / Соколенко С.І. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
5. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України / Новицький В.Є. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
6. Войнович І.І. Система регулювання промислової кооперації / Войнович І.І. – К.: НІУРВ, 2001. – С. 3.
7. Мальмберг А. Територіальний кластеринг, місцева концентрація знань та конкурентоздатність фірми / Мальмберг А., Сельв Ю., Задер І. – 1996.
8. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Портер М. – М. : Альпина, 2008. – 464 с.
9. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах: [посібник з кластерного розвитку]– К. 2006. – 38 с.
10. Соколенко С.І. Інноваційні кластери допомагають подолати кризу / С. І. Соколенко [Електронний ресурс] // Шляхи виходу з кризи економіки України: Матеріали “круглого столу” в КТПП та ІЕП НАНУ; 5.11.2008. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/clusters/49>.
11. Петрушенко М. Кластер дає шанс / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 78.
12. Дудкіна К. А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 / К. А. Дудкіна. – К., 2004. – 18 с.
13. Петкова Л. Муніципальні інвестиції та кредити : [навч. посіб]. / Л. Петкова, В. Проскурін. – К., 2006. – 158 с.

Надійшла 07.05.2009